

УДК [930.2:341.324 (477-25)“1941/1943”]:069.8

© *Віталій ГЕДЗ*

ДО ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ В ОКУПОВАНОМУ КИЄВІ. МУЗЕЙНО-АРХІВНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано документи та газети з фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні, присвячені діяльності Міської управи в окупованому гітлерівцями Києві.

Ключові слова: *Міська управа, окупація, аналіз діяльності, фондозбірня.*

Події, пов'язані з історією Другої світової війни та періодом гітлерівської окупації України, воістину стали тим часом, коли вирішувалася доля українського народу. Вагомим елементом цієї боротьби були спроби українців створити на своїх землях, навіть під гітлерівською окупацією, органи національної державної влади. Найпомітнішими в цьому прагненні стали зусилля членів ОУН(м) та інтелігенції Києва створити власне самоуправління в столиці в 1941 – 1943 рр., зокрема Київську міську управу (далі КМУ). Без дослідження цієї сторінки історії наші знання про Другу світову війну загалом будуть неповними. Крім того, нині бракує повноцінних наукових досліджень з питань діяльності міської адміністрації Києва в роки гітлерівської окупації.

У радянській історіографії науковці розглядали Міську управу лише як прибічника окупаційного режиму. Одним із перших, хто проаналізував роботу КМУ, був К. Дубина. У науковій розвідці про злочини окупантів, діяльність промислового сектору, харчове забезпечення та медичну допомогу, які стосуються Управ, автор зазначив: «Міська та районна управи були під безпосереднім наглядом німецького коменданта міста і підкорялися йому. Місцева адміністрація Києва була укомплектована з колишніх торговців, домовласників і різних злочинців» [1].

Дещо змінилися погляди на висвітлення діяльності КМУ в 1950-х – 1960-х рр. Саме в цей час до наукового обігу потрапили таємні документи вищого керівництва Райху, а також стали відомими матеріали із засекречених архівних фондів. З'являються праці, у яких намітилися спроби визначити роль і завдання місцевих органів влади в роки окупації. Серед цих досліджень показовою

видається праця доктора історичних наук М. Супруненка «Україна в Великій Отечественной війні Советського Союзу (1941 – 1945 гг.)». Автор наголосив, що вся влада перебувала в руках гітлерівських чиновників, він звернув увагу на «так зване місцеве “самоуправління”», яке, на його думку, «було лише допоміжним фашистським апаратом і повністю обслуговувало потреби гітлерівців, допомагало їм гнітити радянських людей» [2].

Значні позитивні зрушення у вивченні діяльності КМУ відбулися зі здобуттям Україною незалежності. Стали доступними праці зарубіжних авторів, на основі яких з'являються нові напрями дослідження феномена міських адміністрацій за гітлерівського панування. Сучасна історична наука в Україні формується в атмосфері плюралізму думок. Відбувається переосмислення минулого, досліджуються «білі плями» історії. З'явилася низка праць про органи місцевої адміністрації. Однак у книгах, присвячених нацистському режиму в Києві, становленню та еволюції структури, принципам функціонування і взаємодії КМУ з іншими установами та організаціями, її діяльність у промисловій, фінансовій та медичній сферах не становили головних завдань досліджень [3].

У 2012 р. світ побачила кандидатська робота О. Костючка «Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.)», у якій автор висвітлив діяльність КМУ в перші місяці нацистської окупації Києва, розглянув питання створення КМУ та принципи її функціонування, а також наголосив, що після обмеження прав України і підпорядкування її окупаційній адміністрації головними завданнями української цивільної адміністрації стало задоволення німецьких вимог [4].

Короткий аналіз історіографічного доробку свідчить про дослідження лише окремих аспектів діяльності КМУ. Незважаючи на значну кількість праць, нині немає наукових робіт, які б повністю та детально розкривали структуру й спосіб функціонування Управи, хоча джерельна база для висвітлення цієї проблематики є достатньо репрезентативною. Матеріали, що розповідають про роботу Управи, зберігаються у фондах Державного архіву Київської області, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України тощо.

Переважає більшість документів, що висвітлюють діяльність Міської та районних управ Києва в 1941 – 1943 рр., уже відома широкому загалу. Вони вміщені в збірниках «Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб», «Історія Києва: від княжих часів до сучасності» та «Київ: війна, влада, суспільство. 1941 – 1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації)» [5].

Також різноманітні матеріали про діяльність КМУ містить книга «Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення», яка стала результатом співпраці Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» та Інституту історії України НАН України. Зокрема, у статті

Т. Заболотної побіжно розповідається про створення, структуру та діяльність КМУ [6]. У додатках вміщено кілька документів із фондозбірні Меморіального комплексу, які надають додаткову інформацію про роботу Управи [7]. Проте у виданні представлені не всі документи з фондів музею, що містять розповідь про діяльність КМУ.

Мета пропонованого дослідження – джерелознавчий аналіз документів із фондозбірні музею, які розповідають про структуру, функціонування Управи за гітлерівського панування.

20 серпня 1941 р. був створений генералбецирк «Київ», який увійшов до складу райхскомісаріату «Україна». Адміністративним центром округу став Київ, де, окрім німецького окупаційного апарату, створювалися органи місцевого управління, до складу яких увійшли лише українці.

Наприкінці вересня 1941 р. була створена КМУ, першим бургомістром якої призначили О.П. Оглоблина. Уже через місяць його змінив В.П. Багазій, якого в лютому 1942 р. гітлерівці розстріляли в Бабиному Яру. Найдовше на посаді міського голови був Л.І. Форостівський (лютий 1942 р. – жовтень 1943 р.).

У фондозбірні музею зберігається листівка-звернення В.П. Багазія до українців від 2 листопада 1941 р. Дата засвідчує, що це один із перших документів, підготовлений бургомістром на новій посаді. У листівці – прохання голови КМУ до українців спрямувати свої зусилля на відновлення нормального життя в Києві [8].

В експозиції 7-го залу музею представлено документ «Розподіл мешканців Києва за національністю та статтю на I квартал 1942 р. (за даними переаявки населення)». Це джерело підготовлено статистичним відділом КМУ, який очолював Л. Малюженко. У документі зазначено загальну кількість населення міста та перелічено представників усіх національностей, які проживали в окупованій столиці (вказується кількість осіб на I квартал 1942 р.). Цей статистичний звіт складений на основі проведеного перепису населення Києва на початку 1942 р. за головування Л.І. Форостівського. Саме про нього згадує бургомістр у спогадах «Київ під ворожими окупаціями». Зокрема, він вказує, що згідно зі статистичними даними на 1 квітня 1942 р., у місті проживало 352 139 мешканців (на початку війни населення становило 846 300 осіб) [9].

На основі зібраної інформації Л. Малюженко підготував книжку «Київ за 1942 рік». За свідченням К. Лисюка, вийшло друком 5 примірників цього видання німецькою та 5 українською мовами. Доля німецькомовних книг невідома, з україномовних удалося врятувати лише один примірник. Саме на його основі в часописі «Наше минуле» С. Білоконь підготував статтю «Київ за 1942 р.» [10].

Мету проведення перепису працівники Управи пояснюють так: «Сказати, скільки ж у місті населення, який віковий склад його та з яких національностей складається населення, було неможливо.

Потреба у цих відомостях для відбудови нового життя Києва була надзвичайно актуальна.

Отже, на підставі ухвали німецької цивільної влади та під її керівництвом, станом на 1-ше квітня 1942 р. було проведено по м. Києву перепись всього населення» [11].

Крім кількості, під час перепису встановлювався національний склад киян, у результаті чого були одержані такі результати:

українці – 281613	болгари – 89
росіяни – 50262	угорці – 71
поляки – 7884	турки – 56
німці – 2797	китайці – 54
білоруси – 5133	перси – 52
чехословаки – 734	лезгіни – 46
вірмени – 634	цигани – 40
татари – 611	румунни – 39
латиші – 362	французи – 28
литовці – 331	мордовці – 22
асирійці – 316	жиди – 20
греки – 174	серби – 19
молдавани – 169	узбеки – 17
грузини – 141	італійці – 16
караїми – 131	шведи – 16
естонці – 95	фіни – 13 [12].

Саме такі дані подані в таблиці, яка представлена в експозиції 7-го залу Меморіального комплексу.

КМУ також здійснювала керівництво районними управами столиці. Необхідно відзначити, що Управа відразу ж виявилася в складному становищі. З одного боку, їй потрібно було вирішувати питання, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності міста, з другого – управа перебувала під повним контролем німецької окупаційної влади й передовсім повинна була виконувати завдання окупантів. У наказах і розпорядженнях так і зазначалося: «основа: наказ німецького командування».

КМУ дісталася важка «спадщина». Залишаючи Київ, більшовики замінували, а потім і підірвали Хрещатик, а також багато будівель у центральних районах міста. Більшість підприємств залишилася без устаткування, води, електрики. Запаси продовольства були вивезені або отруєні, не працював міський транспорт, зв'язок, водопровід. Управа багато робила для налагодження в місті нормального життя.

25 жовтня 1941 р. у часописі «Українське Слово», який зберігається у фондозбірні музею, була надрукована стаття «День у Міській управі» журналіста А. Черемоша. У ній ідеться про труднощі, з якими зіткнулися працівники Управи в перший місяць її функціонування, а також про відбудову столиці. Зокрема,

автор пише про те, що «...зруйновано 20 кілометрів мережі вуличного освітлення по центральних магістралях... Одне за одним стають до ладу підприємства. На 40 міських підприємствах організовані робітничі колективи, призначені керівні працівники. 50 відсотків усіх фабрик, заводів і майстерень забезпечено сировиною, матеріалами, паливом...» [13].

Управа виконувала функції виконавчої влади міста. На момент створення до її складу входило 18 відділів, штат налічував 1 138 осіб. Основні відділи: управління справами (до його складу входили приймальня голови, загальна канцелярія, бюро перекладачів, фінансово-господарська частина, загін охоронців); адміністративний відділ мав сім підвідділів, які займалися питаннями реєстрації актів цивільного стану, видачею дозволів на перебування в місті, паспортизацією, накладенням адміністративних стягнень і ін. Крім цього, були відділи: пропаганди і преси, культури і освіти, охорони здоров'я, торгівлі, промисловості, транспорту, міських залізниць, паливний, зв'язку, ремісничий, громадської опіки, фінансовий, юридичний, житловий статистичний. При управі на підставі особливих положень і вказівок органів німецької влади функціонували управління команди міської поліції і біржа праці.

Управа і всі її відділи мали свої штати і друк. У такому вигляді її апарат управи працював до червня 1943 р., після чого на підставі наказу райхскомісара України від 21 квітня 1943 р. і розпорядження штадткомісаріату м. Києва від 2 червня 1943 р. структура міської управи реорганізувалася. Замість відділів утворилися секції: адміністративна, шкіл і культури, охорони здоров'я, ветеринарна, землемірна і юридична; підсекції: нотаріуси і юристи, фінансова, будов приватного житлового фонду, будівельна, торгівлі, ремесла і промислів, транспортна.

У фондах музею представлені документи не лише загального характеру, а й зберігаються персональні документи киян, видані різними відділами Управи. Зокрема, варто згадати посвідчення КМУ, виписане на прізвище Ф.Д. Зубкова, яке підтверджує перебування службовця на посаді чергового по станції Торфорозробка поблизу Бучі в управлінні будівництва нових колій та мостів КМУ [14].

Отже, у фондах музею зберігається понад десяток документів, які стосуються функціонування Київської управи, серед яких представлені оголошення, ділові папери, преса та персональні посвідчення.

Проведений музейно-архівний аналіз джерельного комплексу щодо діяльності КМУ за гітлерівського панування свідчить про те, що історичний пласт, який зберігається у фондозбірні Меморіального комплексу, – неоціненне джерело не лише для поповнення експозиції музею, створення різноманітних виставок, а й для проведення наукових досліджень.

Проаналізований комплекс фондів музею досить репрезентативний, аби всебічно дослідити створення, функціонування та діяльність КМУ. Детальний джерелознавчий аналіз, зіставлення цього документального комплексу з іншими

документами сприяють успішному використанню інформації про Управу за часів нацистського панування.

Джерела та література:

1. Дубина К. Злодеяння фашистів в Києві. – М.: ОГІЗ, 1945. – С. 37 // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – Фонди НМІУДСВ). – КН-26763. – К-723.
2. Супруненко Н.І. Україна в Великій Оте́чественной війні Советского Союза (1941 – 1945 гг.). – К.: Госполитиздат УРСР, 1956. – С. 143.
3. Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943). – Харків: «Прапор», 2006. – 376 с.; Беркгоф К. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською окупацією. – К., 2011. – 456 с.; Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941 – 1944). – К., 2011. – 600 с.; Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941 – 1944 рр. – К., 2014. – 151 с.
4. Костючок О.В. Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.): автореф. дис. ... канд. Іст. наук.: 07.00.01; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 15 с.
5. Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. – К.; Львів, 2003. – 528 с.; Історія Києва: від княжої доби до сучасності: Зб. док. і матеріалів. – К., 2005. – 772 с.; Київ: війна, влада, суспільство. 1939 – 1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації). – К., 2014. – 864 с.
6. Заболотна Т. Адміністрація Києва в роки нацистської окупації // Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення. – К., 2012. – С. 14 – 19.
7. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення. – К., 2012. – С. 422 – 486.
8. Фонди НМІУДСВ. – КН-220926. – Л-8320.
9. Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. – Буенос Айрес, 1952. – С. 43.
10. Малюженко Л. Київ за 1942 р. // Наше минуле. – 1993. – Ч. 1. – С. 151 – 182.
11. Малюженко Л. Київ за 1942 р. // Наше минуле. – 1993. – Ч. 1. – С. 157.
12. Малюженко Л. Київ за 1942 р. // Наше минуле. – 1993. – Ч. 1. – С. 159 – 161.
13. Українське Слово. – 1941. – 25 жовтня // Фонди НМІУДСВ. – КН-41320. – Г-6889.
14. Партизанські колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». Особові фонди. Путівник. – К., 2014. – С. 175.

© **Виталий ГЕДЗ**

К ВОПРОСУ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОРОДСКОЙ УПРАВЫ В ОККУПИРОВАННОМ КИЕВЕ. МУЗЕЙНО-АРХИВНЫЙ АСПЕКТ

Проанализированы документы и газеты из фондов Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, посвященные деятельности Городской управы в оккупированном гитлеровцами Киеве.

Ключевые слова: *Городская управа, оккупация, анализ деятельности, фондовая коллекция.*

© **Vitalii GEDZ**

TO THE QUESTION OF KYIV CITY GOVERNMENT IN OCCUPIED KIEV. MUSEUM ARCHIVES ASPECT

Based on material from the collections of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War analyzes the activities of the City Council during the Nazi occupation of Kyiv.

In funds of the Memorial are more than ten documents related to the functioning of the Kyiv council. Among them are ads, record keeping paper, newspapers and personal identity. First of Kiev city council applies newspaper "Ukrainian Word" on October 25th, 1941 contained an article in which the journalist A. Cheremosh "Day in the City Council".

At the museum's funds presents documents not only general but also kept personal papers of citizen of Kiev, issued by various departments of the City Council. In particular, the CMU certificate made out to the name F.D. Zubkov.

The analyzed range of the museum representative enough to fully explore the establishment, operation and activities of the CMU.

Key words: *City Council, occupation, activity analysis, funds.*